

een gebeurtenis die is beschreven in twee ontroerende brieven van haar echtgenoot, die als laatste in de uitgave zijn opgenomen. Het lot van Emilie Fijnje nam dus een tragische wending, een fraaie metafoor voor de betekenis van haar brieven. Zij tonen bij uitstek de tragische kant van de gebeurtenissen van 1787: het zorgelijk bestaan van de patriotse gezinnen in ballingschap.

Jeroen Blaak
Erasmus Universiteit Rotterdam

Joost Rosendaal, *Bataven! Nederlandse vluchtelingen in Frankrijk 1787-1795*. Proefschrift Radboud Universiteit Nijmegen (Nijmegen: Vantilt, 2003) 736 p. + CD ROM, ISBN 9077503064

Wat doen vluchtelingen in een vreemd land? Ze proberen er in hun levensonderhoud te voorzien en denken na over waar hun toekomst ligt, in het land van vertrek of elders. Wanneer ze in groepen verblijven, kunnen er tegenstellingen ontstaan die zijn gebaseerd op verschillen in sociale of regionale afkomst. Ook uiteenlopende religieuze en politieke overtuigingen kunnen tot tweespalt leiden, waardoor de cohesie van de vluchtelingengroep op de proef wordt gesteld. De Nederlandse revolutionairen die vanaf 1787 in ballingschap waren, verging het niet anders. De Nijmeegse historicus Joost Rosendaal schreef er een boek over, dat beschouwd kan worden als een collectieve biografie.

In de periode 1780-1787 werd in Nederland voor het eerst sinds de Middeleeuwen weer geëxperimenteerd met een vorm van democratisering van het bestuur. Het streven van de Patriotten naar een grotere bestuurlijke participatie van de mannelijke burgerij betekende een aantasting van de machtspositie van stadhouder Willem v en zijn getrouwen, die in 1787 de steun kregen van een Pruisisch leger. Deze inval ging gepaard met het nodige geweld, zowel door Pruisische militairen als door Oranjegezinde groepen. Duizenden Patriotten werden het slachtoffer van plunderingen, bedreigingen, fysieke intimidatie en politieke zuiveringen. Voor deze Oranjeretreur, maar ook om aan juridische vervolging te ontkomen, gingen velen op de vlucht. Sommigen trokken naar 'vrijplaatsen' in de Republiek, maar uiteindelijk kwamen de meeste in het buitenland terecht. Het overgrote deel van de vluchtelingen ging naar het zuiden, naar de Oostenrijkse Nederlanden, het prinsbisdom Luik en uiteindelijk Frankrijk.

In Antwerpen kwamen eind 1787 bijna 17 duizend vluchtelingen aan, waarbij zich in de maanden daarna wellicht nog enige duizenden uit andere vluchtelingengebieden hebben gevoegd. In diverse steden in de Oostenrijkse Nederlanden ontstonden vluchtelingengemeenschappen. Ze ontwikkelden eigen organisatiestructuren en werden daarbij vaak geholpen door de overheid, die economisch voordeel van de nieuwkomers verwachtte. Aangezien sinds 1781 in de gebieden onder Oostenrijks bestuur een tolerantiedecreet gold, was het bovendien mogelijk de protestantse religie te belijden.

Veel Patriotten trokken verder naar Frankrijk, waar ze aanvankelijk terecht kwamen in Saint-Omer. Een belangrijke overweging om naar Frankrijk te gaan, was de financiële steun die de Franse koning bood. Het ging daarbij eigenlijk om een ereschuld, zoals de Patriotten de Fransen voorhielden. Frankrijk was hen immers, on-

danks toezeggingen, niet te hulp gekomen na de Pruisische inval. De financiële steun was vooral belangrijk omdat het voor veel vluchtelingen moeilijk was om aan inkomsten te komen. Zo riep het zelfstandig uitoefenen van detailhandel en ambachtelijke beroepen meteen verzet op van de lokale gilden.

Aanvankelijk hoopten de Patriotten op een spoedige terugkeer naar de Republiek in het kielzog van een Frans ‘bevrijdingsleger’. Toen die hoop vervloog omdat de Fransen beducht waren voor een nieuwe oorlog, veranderde het perspectief van de vluchtelingen. Ze moesten rekening houden met een langer verblijf in het buitenland.

De ballingen waren onderling hopeloos verdeeld. Ruwweg waren er twee groepen te onderscheiden, de radicale democraten en de aristocraten. De eerste groep bestond hoofdzakelijk uit mensen die geen bestuurlijke posities hadden bekleed in de Republiek. Een van hun leiders was de Fries Coert Lambert van Beyma. Ze stonden wat lager op de sociale ladder dan de ‘aristocraten’, die vaak zelf regent waren geweest. Terwijl de aristocraten vooral steun kregen van de Patriotten uit Holland en de Generaliteitslanden, hadden de radicalen veel aanhang onder de Friezen en de Utrechtse.

Een deel van de Bataven trok naar Parijs en was daar nauw betrokken bij de stormachtige politieke ontwikkelingen. Ze hadden intensieve contacten met zowel de Franse machthebbers als met leden van de oppositie. Daaraan waren risico's verbonden, gezien de veranderlijke politieke verhoudingen. Vooral tijdens de radicale fase van de Franse Revolutie belandden diverse Patriotten voor een Franse rechtbank, waarbij sommigen de doodstraf kregen.

Mede onder invloed van de gebeurtenissen in Frankrijk evolueerden de maatschappelijke opvattingen van veel Patriotten. Hadden sommigen de stadhouder aanvankelijk nog een plaatsje toegedacht in een nieuw bestuurlijk bestel, een soort constitutionele monarchie, na de vlucht ('het verraad') van de Franse koning was daarvan geen sprake meer. Steeds meer waren de stadhouder, zijn familie en zijn aanhangers het onderwerp van spot en verkettering. God, de bijbel, en het verleden werden erbij gehaald om de tegenstanders in woord en beeld te verketteren. Vooral bijbelse voorbeelden, wat in Frankrijk hoogst ongebruikelijk was, en historische parallellen, zoals de strijd tegen de tiran van het verleden Philips II, werden ingezet in de propagandastrijd. Tegenover deze negatieve beeldvorming werden positieve toekomstbeelden geplaatst: vrijheid, gelijkheid en broederschap.

Misschien wel de meest opmerkelijke ontwikkeling was de geleidelijke opkomst van de eenheidsgedachte. Aanvankelijk sprak vrijwel niemand over het opheffen van de oude gewesten, alleen van aanpassingen. In de laatste jaren van hun ballingschap echter kreeg het idee van de eenheidsstaat steeds meer aanhang. Zou dat zonder het verblijf in Frankrijk ook zijn gebeurd?

Joost Rosendaal heeft prachtig onderzoek verricht. Zo heeft hij op voortreffelijke wijze de partijvorming onder de Bataven onderzocht. De basisgegevens over de individuele personen zijn bij het boek geleverd als pdf-bestand op een cd-rom. Via het programma Acrobat Reader kan daarin gezocht worden. Een prachtige bonus.

Tegelijkertijd is de uitwerking van het verhaal soms traag en speelt de dosering van de informatie de aandachtige lezer parten. Omdat gekozen is voor een thematische drieliding wordt dezelfde periode driemaal vanuit een verschillend perspectief besproken. Vooral in de eerste twee delen wrekt zich dat soms. Het heeft enerzijds herhalingen tot gevolg, terwijl anderzijds de lezer in deel 1 informatie onthouden wordt tot hij in deel 2 is aanbeland. Een voorbeeld zijn de 'feuillants', aanhangers van een poli-

tieke stroming in Frankrijk, die in deel 1 worden opgevoerd, maar waarover de uitleg pas in deel 2 volgt. Had een kritische meelezer de auteur niet hierop kunnen attenderen? Ten slotte nog een kritische noot over de bijlagen, waarvan een aantal ontsierd wordt door slordigheid en inconsequentie.

Ronald Rommes
Bilthoven

Ben Gales, *'Delven en slepen'. Steenkolenmijnbouw in Limburg: techniek, winning en markt gedurende de achttiende en negentiende eeuw* (Hilversum: Verloren, 2004) 374 p. ISBN 9065507884 (herziene uitgave van het proefschrift *Bovengronds ondergronds. Techniek en markt van de Limburgse steenkolenmijnbouw gedurende de achttiende en negentiende eeuw* [KU Nijmegen 2002])

Gedurende bijna zestig jaar, tot circa 1970, behoorde Zuid-Limburg tot de grootste industriële centra van Nederland. De geschiedenis van de steenkolenmijnbouw op Nederlandse bodem is echter veel ouder en begint in de Middeleeuwen. Terwijl de sociale geschiedenis van de Nederlandse mijnstreek reeds langer onderwerp van onderzoek is, is de aandacht voor de technische en economische ontwikkeling van het bedrijf beperkt geweest. Van de periode vóór de opkomst van de moderne mijnbedrijven in de twintigste eeuw, bestonden tot recent nauwelijks studies. Daarin is met het proefschrift van de aan de RU Groningen werkzame historicus Ben Gales verandering gekomen. De technische ontwikkeling van de kleine Kerkradse mijnen en de economische context waarbinnen die ontwikkeling plaats had, staan centraal in Gales' proefschrift. De ontwikkeling van de op de Duits-Nederlandse grens gelegen mijntjes wordt geschetst in een grensoverschrijdende context. Vergelijkingen worden gemaakt met de ontwikkelingen in het Luikse bekken, in de Borinage, in het bekken van het Pas-de-Calais, het Ruhrgebied en het Saargebied.

De econoom David McClelland heeft reeds meer dan dertig jaar geleden de stelling geponeerd dat het niet de externe bronnen van een land zijn die haar economische groei bepalen, maar het niveau van ondernemerschap, de 'entrepreneurial spirit' om bestaande bronnen te exploiteren. Feitelijk sluit die gedachtegang aan bij de bekende opvatting van Max Weber in zijn uit 1904 stammende studie over de protestante ethiek en de geest van het kapitalisme.

Ben Gales wijst er op, dat technische vindingen geen garantie vormden voor economische bloei en raakt daarmee aan de genoemde gedachtegang. De Limburgse steenkolenmijnbouw had vóór 1900 een bescheiden omvang en haar ontwikkeling in de negentiende eeuw verliep niet parallel met de economische groei en industriële ontwikkeling. De afzet van de paar kleine mijntjes nabij Kerkrade, waarvan de Domaniale Mijn van de abdij van Rolduc de belangrijkste was, bleef tot lang in de negentiende eeuw gericht op de regionale markt en het productieniveau was laag. Gales noemt de winning van steenkool zelfs mogelijk het voorbeeld bij uitstek van een stagnerende activiteit in de Nederlandse economie van de negentiende eeuw. De 'entrepreneurial spirit' werd een lange periode, tot tegen het einde van de negentiende eeuw, niet door marktomstandigheden gestimuleerd.

Voor de binnenlandse markt was de ontwikkeling van een eigen steenkolenmijnindustrie niet noodzakelijk. Gelegen tussen de mijnbouwgebieden van Groot-